

# К

овид-19 у  
Србији '20.  
*Зборник радова*

*Бојан Жикић (уредник)*

Едиција *Човек и друштво у време кризе*

*Ковид-19 у Србији '20.*  
*Зборник радова*  
Бојан Жикић (уредник)  
Београд 2021.

*Издавач*

Универзитет у Београду – Филозофски факултет  
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија  
www.f.bg.ac.rs

*За издавача*

Проф. др Миомир Деспотовић,  
декан Филозофског факултета

*Рецензенти*

Проф. др Данијел Синани,  
Филозофски факултет у Београду  
Др Александар Крел  
виши научни сарадник Етнографског института САНУ у Београду  
Др Јадранка Ђорђевић Црнобрња,  
виши научни сарадник Етнографског института САНУ у Београду

*Лектор*

Јелена Лутров

*Дизајн корица*

Ивана Зорановић

*Припрема за штампу*

Досије студио, Београд

*Штампа*

ЈП Службени гласник, Београд

*Тираж*

200

ISBN 978-86-6427-189-9

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта  
*Човек и друштво у време кризе*, који финансира  
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

## САДРЖАЈ

- 7 | *Милош Миленковић*  
Искључени и игнорисани, по обичају... О изостанку  
употребе друштвено-хуманистичког приступа у државном  
одговору Републике Србије на ковид-19 у светлу  
Лисабонске декларације о хуманистици
- 19 | *Бојан Жикић*  
Ковид-19 у Србији: избегавање ризика  
и управљање ризиком
- 37 | *Александар Бошковић*  
Магијско размишљање
- 53 | *Јасмина Чубрило*  
Савремена уметност и доба нове нормалности
- 67 | *Марко Пишев*  
Даље од слике: криза плурализма у Србији  
и њене последице на примеру случаја „Кењкавац”
- 89 | *Љубица Милосављевић*  
Бити стар у епидемији ковида-19:  
антрополошка анализа квалитета живота
- 109 | *Нина Куленовић*  
Оглед о добу постистине: пролегомена  
за разумевање пандемије ковид-19
- 127 | *Невена Милановић*  
Императив „бриге о себи” током пандемије ковида-19:  
праксе постизања емотивног и физичког благостања
- 141 | *Ана Банић Грубишић*  
Савремене легенде, гласине и теорије завере о пандемији  
ковид-19 у Србији: фолклористичка перспектива
- 157 | *Владимира Илић*  
Страх у доба короне

- 173 | *Јелена Ђуковић*  
Живо наслеђе у условима глобалне пандемије:  
модификација елемената НКН у Републици Србији
- 189 | *Катјарина М. Мишировић*  
Рад од куће: нови приступи животним просторима  
током ковид-19 пандемије
- 203 | *Ања Злајић*  
Смрт у доба короне: анализа виртуелних ритуала  
смрти и жаљења за време карантина  
и пандемије вируса ковид-19
- 219 | *Иван Ковачевић*  
Базично мапирање криваца и жртава пандемије  
у јавном дискурсу
- 233 | *Младен Сјајић*  
Употреба Фукоових модела суочавања са заразним  
болестима за разумевање епидемије ковид-19 у Србији
- 251 | *Марија Нешковећ*  
Живот у манастиру Шаолин у време пандемије ковида-19

Ана Банић Грубишић\*

## САВРЕМЕНЕ ЛЕГЕНДЕ, ГЛАСИНЕ И ТЕОРИЈЕ ЗАВЕРЕ О ПАНДЕМИЈИ КОВИД-19 У СРБИЈИ: ФОЛКЛОРИСТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА

**Апстракт:** У раду су представљене локалне варијанте, то јест модификација и адаптација глобално популарних савремених легенди, гласина и теорија завере о коронавирусу у локалном контексту. Наративи о коронавирусу су прикупљани методом дигиталне етнографије. Описане су основне карактеристике ових наратива, начини стварања и трансмисије, основне теме и мотиви који су потом компарирани са наративима о епидемијама у прошлости.

**Кључне речи:** ковид-19 пандемија, дигитални фолклор, инфодемија, Србија

### Увод – трагом инфодемије

Током кризних ситуација и трауматичних догађаја у прошлости, било да су у питању ратови, природне катастрофе или емпидемије, фолклорно стваралаштво испољено кроз различите жанрове представљало је вернакуларни одговор на текућу или надолazeћу кризу (Stokker, 1997; Lindahl, 2012; Goldstein, 2004; Lee, 2014). Вернакуларни садржаји и праксе били су начин да се разумеју и објасне новонастале околности, другим речима, фолклор је представљао начин суочавања са кризом, страхом од непознатог и свеprisутном анксиозношћу због надолazeће опасности. Улога савременог фолклора о пандемији ковид-19 управо се у томе огледа – служи да се редефинише стварност на начин којим се поново успоставља контрола наратора над хаотичним ситуацијама или ситуацијама које су перципиране као

\* Ана Банић Грубишић је научна сарадница на Институту за етнологију и антропологију при Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду. Рад је резултат рада на пројекту „Човек и друштво у време кризе” Филозофског факултета у Београду. agrubisi@f.bg.ac.rs

друштвено опасне, као и над опаženим друштвеним проблемима који захтевају хитну акцију (Ellis, 2000, xvii – xviii). Као и у случају претходних пандемија, појаву новог и непознатог вируса пратило је стварање и ширење бројних модерних али и традиционалних фолклорних жанрова прилагођених савременом тренутку, пре свега због природе електронских медија којим се преносе. Дигитални фолклор пандемије ковид-19 сачињавају жанровски различити садржаји. Поред хумора о коронавирусу израженог кроз вицеве и визуелне дигиталне хумористичке садржаје као што су интернет мимови, фотошоп колажи и смешни кратки видео клипови (в. Antonijević i Banić Grubišić, 2021), појаву коронавируса пратила је и размена мноштва наратива о постанку вируса, као и прича о болести и оздрављењу. Другим речима, упоредо са појавом „новог” и непознатог вируса на интернету и у штампаним медијима су истовремено почеле и да се шире лажне вести, различите спекулације, дезинформације, неистините и непроверене тврдње о пореклу вируса, начинима његове трансмисије, превенцији и излечењу. Заправо, може се рећи да су се гласине, лажне вести и теорије завере о коронавирусу шириле брже и успешније него сам вирус. Из тог разлога је Светска здравствена организација већ 2. фебруара 2020. године, више од месец дана пре него што ће прогласити глобалну пандемију коронавируса 11. марта 2020. године<sup>1</sup>, сковала термин „инфодемија” да би указала на постојање обиља нетачних и полутачних информација о коронавирусу<sup>2</sup>. Да би се предупредила штета која може бити проузрокована веровањем у различите гласине о превентивним мерама и чудотворним лековима, на званичној веб-страници СЗО формиран је посебан одељак посвећен „побијању митова о коронавирусу”<sup>3</sup>. Уз лако разумљива објашњења и илустративне једноставне графичке приказе представљене су чињенице насупрот дезинформацијама и укратко описане потенцијалне опасности које веровање у њих носи. Раскринкане дезинформације о зарази коронавирусом, које се налазе на овој страници, обухватају разне исказе од оних да антимаљарик хидрохлорокин не доводи до излечења преко објашњења да додавање бибера у супу не спречава и не лечи заразу, као и да кућне мушице не преносе вирус и да излагање сунцу или температурама већим од 25 степени Целзијуса није превенција заразе и болести итд. Колико су гласине о коронавирусу штетне и

1 <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>

2 <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep-13-ncov-v3.pdf>

3 <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters>

представљају једнаку опасност за јавно здравље као и сама пандемија коронавируса, говори и податак да је током прва три месеца 2020. године због веровања да конзумација метил-алкохола дезинфикује организам и убија вирус у свету преминуло преко 800 особа, чак 5 876 особа је примљено на болничко лечење, док је 60 људи потпуно ослепело (Islam et al., 2020, 1624).

Једном речју, у доба пандемије коронавируса интернет је постао глобална тржница опречних идеја, неутемељених информација, страшних али и смешних и шаљивих прича, а просечни корисник неретко збуњен и презасићен информацијама и плуралитетом гласова на „мрежи”. У првим недељама пандемије, многим забринутим и уплашеним појединцима непроверени подаци који су се налазили на платформама за друштвено умрежавање као што су Фејсбук, Твитер и Јутјуб, или на дискусионим форумима били су основни, иако неформални извор информација. Дискусиони форуми и друштвене мреже, поред тога што су за кориснике представљали места креативности и забаве, а неретко и солидарности и узајамне подршке, била су и места где су се размењивала искуства и тзв. народна знања. Када је у првим недељама након проглашења пандемије у Србији и увођења ванредног стања 15. марта 2020. године дошло до несташице многих производа намењених за свакодневну употребу и посебно средстава за дезинфекцију, људи су се довијали на различите начине. Они су своја искуства и савете делили путем поменутих савремених канала комуникације – тако су се на друштвеним мрежама могли пронаћи бројни савети о томе како да хируршка заштитна маска дуже траје (загревање маске у кухињској рерни, прскање алкохолем и чување у папирној кеси или луфтирање на свежем ваздуху) и упутства о „кућна радиност” замена препоручених средстава за дезинфекцију (коришћење раствора лимунске киселине или комерцијалних производа намењених избељивању веша).

Грађа за анализу је прикупљана на два начина – циљаном и усмереном претрагом на друштвеној мрежи Фејсбук (различите Фејсбук групе и странице) и путем вајбера<sup>4</sup>, популарне мобилне апликације за дељење порука у периоду од фебруара 2020. године до јуна 2021. године. Други начин прикупљања грађе могао би се назвати својеврсном „спонтаном етнографијом код куће” јер су многи наративи и друге кратке фолклорне форме о коронавирусу сасвим спон-

4 Вајбер комуникација, када је реч о пандемији коронавируса, у потпуности је заменила ранију комуникацију путем смс порука. Наиме, прослеђивање ових порука због њихове дужине, односно великог броја карактера није одговарајуће за слање путем текстуралних смс порука.

тано пристизали у вајбер инбокс ауторке рада. Прикупљени подаци са домаћег Фејсбука и наративи који су у виду саветодавних порука о превенцији и излечењу пристигли на персонални вајбер налог компарирани су са текстовима који се налазе на интернет бази *snoops.com*<sup>5</sup>, незаобилазног места за истраживање гласина, савремених легенди и лажних вести. Ова неформална дигитална фолклористичка архива функционише тако да чланови или гости-чланови сами шаљу материјал који се потом проверава, односно уреднички тим странице истражује порекло ових прича, односно послати материјал оповргава („debunking“) уз приложене емпиријске доказе. Прегледани су најпопуларнији, то јест највише пута подељени текстови о коронавирусу који круже и на локалним мрежама јер је с обзиром на непрегледни број варијација било практично немогуће прегледати све приче које су носиле ознаку (енг. „tag“) covid19<sup>6</sup>.

Разлози за прикупљање грађе на интернету су двојаки. С једне стране, коришћење интернета, то јест платформи за друштвено умрежавање, као основног извора података проузроковано је отежаношћу (а у појединим временским периодима и немогућношћу) спровођења етнографског теренског рада током текуће пандемије. Услед званично прописаних епидемиолошких мера, посматрање са учествовањем и обављање дубинских интервјуа са потенцијалним саговорницима било је готово немогуће спровести, посебно за време трајања ванредног стања у земљи. С друге стране, као што је већ поменуто, једна од основних карактеристика различитих фолклорних жанрова на тему пандемије ковид-19 у глобалним оквирима јесте да се доминантно стварају и преносе савременим каналима комуникације за разлику од усменог „од уста до уста“ преношења у прошлости. Такође, интернет се данас доживљава и опажа као значајан извор, ако не и примарни канал комуникације путем којег људи проналазе и размењују информације које се тичу здравља, начина превенције и излечења болести (в. Zhang et al., 2015; Zhang et al., 2020). Без обзира на то да ли је грађа прикупљена путем интернета персонална објава, жустра дискусија која се води на некој од Фејсбук група или коментар на вести које се налазе на интернет порталима, њена аналитичка вредност садржана је у томе што, како објашњавају Пишев, Жикић и Стајић (2000, 846), „реферишу често на поглед, то јест на доживљаје општег стања у друштву оног дела јавности који оставља коментаре.“

5 Сајт *snoops.com* основан је 1994. године као место за истраживање урбаних легенди, гласина и осталих фолклорних материјала. Данас снупс представља највећу и најстарију базу за проверу ових наратива.

6 На пример, на сајту *snoops* 11. маја 2020. налазило се 670 текстова о коронавирусу.



У овом раду примарни истраживачки фокус је анализа садржаја и форме, тема, функција и значења наратива о коронавирусу. Представићу домаће варијанте најпознатијих и најчесталијих савремених легенди, гласина и теорија завере о коронавирусу које су за веома кратко време постале глобално популарне и широм света стекле бројне следбенике. Потребно је напоменути да у истраживању не полазим од веристичког приступа, циљ рада није доказивање (не) истинитости, није ми намера да раскринкам и побијем дате тврдње, изражене кроз лажне вести, гласине и теорије завере. Оне су несумњиво неистините (и у појединим случајевима уколико се (пре) озбиљно схвате могу бити веома опасне), али њихова лажност, емпиријска недоказивост и степен (не)веровања оних који их преносе није тема од значаја за анализу. Наиме, како напомињу Линда Деж и Андреј Важоњи субјективно веровање преноситеља легенде није нужан састојак предаје и оно је потпуно небитно за процес стварања и њеног преношења (Degh i Vazsonyi, 2018, 346). Другим речима, не трагам за истином – таквим проверама се баве за то специјализоване странице<sup>7</sup> већ за дубљим културним разлозима због којих су ове приче причане, размењиване и дељене. Циљ ми је да утврдим културна значења ових прича, односно локалне културне представе о болести, зарази, лечењу и оздрављењу у доба глобалне здравствене и последично друштвене кризе.

## Савремене легенде, гласине и теорије завере о коронавирусу

Као што је већ истакнуто, у домаћем контексту савремене легенде, гласине и теорије завере о коронавирусу преносе се путем два канала комуникације. Најпре, путем циркуларних текстуалних порука које се шаљу и потом даље прослеђују на персоналне вајбер налоге и путем друштвених мрежа, најчешће у виду објава које се налазе на различитим домаћим Фејсбук групама и страницама. Наравно, оне се не преносе само од „статуса до статуса”, њихова трансмисија одвија се и у усменом облику – али основна карактеристика наратива о коронавирусу јесте да су се прво ширили и даље прекрајали и размењивали дигиталним путем будући да је у периоду ограничења кретања становништва за време полицијског часа то био најчешћи начин за остваривање међуљудског контакта и комуникације.

<sup>7</sup> Најпознатије странице које се баве побијањем лажних вести у Србији су страница под називом Раскринкавање (<https://www.raskrikavanje.rs/>) која је настала као резултат пројекта портала Крик и FakeNews трагач, страница намењена борби против дезинформација у српским медијима (<https://fakenews.rs/>).

Недуго након што је у Србији забележен први случај заразе коронавирусом 6. марта 2020. године<sup>8</sup>, свакодневно су се са различитих страна путем персоналних вајбер налога прослеђивале поруке о природи вируса или на тему превенције и лечења, саветодавна упутства о ефикасности практиковања народне медицине и нашироко доступних производа. Такве поруке обично су биле неспретан аутоматски превод са неког страног језика уз незаобилазну опомену да их треба даље проследити:

Хемикалија „метилксантин“, „теобромин“ и „теофилин“ стимулишу једињења која могу да одрже овај вирус код човека са најмање просечним имунолошким системом. Оно што је шокантније јесте да се ове сложене речи, које су људи у Кини толико тешко разумеле, у Индији заправо називају „чај“, ДА, наш обични чај садржи све те хемикалије већ у себи. Главни метилксантин у чају је кофеин који стимулише. Остала метилксантина која се налазе у чају су два хемијски слична једињења, теобромин и теофилин. Биљка чаја ствара ове хемикалије као начин да одбије инсекте и друге животиње. Ко би знао да ће све решење за овај вирус бити једноставна чаша. И то је разлог због којег се толико пацијената у Кини излечи. Болничко особље у Кини почело је с послуживањем чаја пацијентима три пута дневно, а ефекат је напославу у Вухану „центру ове пандемије“ снажан и пренос заразе је готово заостављен.

Молимо да поделите ову поруку својим пријатељима и породици како бисте их обавестили о овом благослову у виду ЧАЈА у вашој кухињи.

Поред савета о томе како се заштитити и излечити, путем вајбера прослеђиване су и поруке упозорења о опасностима које вребају за време ванредног стања и полицијског часа – једна од порука која је подељена 20. марта на родитељској вајбер групи чији сам члан, гласила је: *„Молим вас, делиће ово! Пријатељица ми је ујаво јавила да људи у белом обилазе сџанове и као звоне за дезинфекцију. Лојови су у иишању... Обавестиће људе око себе. Обавезно да знају.“* *„Јавила ми друјарица са инфективне“* или *„Друј мој друја који јознаје некоја из војске РС“* биле су неизоставне реченице којима су започињале бројне гласине прерушене у добронамерна упозорења. У питању је била класична уводна реченица савремених/урбаних легенди чија је сврха да причи обезбеди веродостојност и које су уосталом због тога и назване „Friend of a Friend Tales“.

Друга важна карактеристика везана је за места на којима се ове приче размењују – то су дигитални простори у којима су

8 <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-51766172>

основане својеврсне интернет заједнице, оформљене на темељу дељених веровања о практиковању наводно здравих животних стилова. Потребно је напоменути да ови простори иако нису једини генератор легенди и гласина о коронавирусу, свакако представљају значајна места са којих се ови наративи даље масовно дистрибуирају и трансформишу. У протеклој деценији формиране су бројне домаће Фејсбук групе и странице посвећене алтернативним медицинским праксама и промоцији самозваних доктора на којима се окупљају поборници „здрогог начина живота” и алтернативних метода лечења. Појавом коронавируса порасла је популарност страница посвећених српским лекарима који пропагирају незваничне методе лечења, међу којима се издваја персонална страница докторке Слађане Велков<sup>9</sup> чије објаве прати преко 37 хиљада људи. Поменути докторка у више наврата оптуживана је за надрилекарство, а њена наводна диплома Медицинског факултета је доведена у питање<sup>10</sup>. Такође, треба поменути и страницу српске докторке и политичарке др Јоване Стојковић која се противи обавезној вакцинацији и која је због ширења нетачних или полуистинитих информација у априлу 2021. године приведена због сумње да је учинила кривично дело изазивања панике и нереда.<sup>11</sup> Објаве подељене на званичној страници др Стојковић прати и даље прослеђује преко 40 хиљада људи.<sup>12</sup> Веома су популарне и групе и странице посвећене др Мили Алечковић, као што је на пример „Проф. др Мила Алечковић борац за истину”<sup>13</sup> коју прати нешто мање од пет хиљада људи или група под називом „За здрав разум народа проф. др Мила Алечковић”<sup>14</sup>, као и патриотски и антизападно оријентисана група „Проф. др Мила Алечковић – Отаџбина”<sup>15</sup> која окупља око осам хиљада чланова. Поред тога постоје и бројне фан групе посвећене некадашњем медијски веома истакнутом члану медицинског дела Кризног штаба за сузбијање заразне болести ковид-19<sup>16</sup>

9 <https://www.facebook.com/sladjana.dr.velkov/>

10 <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/123512/Nadrilekarka-Sladjana-Velkov-podistragom-proverava-se-njena-diploma.html>

11 <https://www.danas.rs/ljudi/jovana-stojkovic-antivakserka-na-saslusanju/>

12 <https://www.facebook.com/DrJovanaStojkovic/>

13 <https://www.facebook.com/Prof-dr-Mila-Ale%C4%8Dkovi%C4%87-borac-za-istinu-102141092016042/>

14 <https://www.facebook.com/groups/3226123754111709>

15 <https://www.facebook.com/groups/1855906701351666/>

16 Влада Републике Србије је 13. марта 2020. године донела закључак о образовању Кризног штаба за сузбијање заразне болести ковид-19. Више о саставу, овлашћењима и задацима Кризног штаба на [https://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/480003/krizni-stab-formiranje130320\\_cyr.docx](https://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/480003/krizni-stab-formiranje130320_cyr.docx)

проф. др Браниславу Несторовићу<sup>17</sup>. Др Несторовић, којег је шира јавност ближе упознала приликом прве конференције за медије, одржане 26. фебруара поводом појаве коронавируса у Републици Кини, на којој је уз лежеран смех изјавио „не могу да верујем да народ који је преживео санкције, бомбардовање, свакојака малтретирања, да ће се уплашити најсмешнијег вируса у историји човечанства који на Фејсбуку постоји“<sup>18</sup>. Др Несторовић постао је у доба коронавируса за многе омиљена медијска личност, готово врста селебритија – на пример, групе које су основане њему у част назване су „Онај мој доктор којег обожавам др Бранимир Несторовић“<sup>19</sup> (ова група броји око 70 хиљада чланова), „За председника др Несторовић“<sup>20</sup> (група има преко 4 хиљаде чланова), „Бранимир Несторовић народни лекар“<sup>21</sup>. Због његовог ноншалантног односа према коронавирусу и охрабрујућих изјава да су „Срби јачи од короне“ – на пример, једном приликом је изјавио „Српска генетика, односно епигенетика је заслужна за то што смо виталнији и отпорнији него неки други западни народи“<sup>22</sup>, др Несторовић доживљен је као глас народа, заправо, учени човек из народа којем се безусловно верује – као што то показују и примери покушаја лечења ковида-19 „чудотворним“ и релативно јефтиним леком ивермектином који се користи против паразита<sup>23</sup>, а који је у народу постао познат као „антибиотик за коње који помаже против короне“. Поред наведених, појава коронавируса у земљи изнедрила је и мање посећене странице и групе образоване са циљем критике донетих епидемиолошких мера – обавезе ношења маски, одржавања физичке дистанце и препоручене вакцинације, чији чланови сматрају да је нарушено њихово право на слободу говора, мишљења и здравља, као што су „Корона циркус“<sup>24</sup>, „Пландемија“<sup>25</sup> „Право на слободу“<sup>26</sup> и многе друге. У јеку пандемије ковид-19 у Србији и током периода када је проблем проналаска вакцине против

17 Др Несторовић открио ЗАШТО је НАПУСТИО КРИЗНИ ШТАБ и како реагује на УДВАРАЧИЦЕ <https://www.youtube.com/watch?v=RN0Z23avdjg>

18 <https://youtu.be/ss1rmwIhoQU>

19 <https://www.facebook.com/groups/305631230756462/>

20 <https://www.facebook.com/groups/1127939167619342/>

21 <https://www.facebook.com/groups/1408202666185789/>

22 <https://mondo.rs/Magazin/Zdravlje/a1318373/Korona-virus-najnovije-vesti-Nestorovic-o-srpskom-genu.html>

23 <https://www.istinomer.rs/facebook-provere/nema-dokaza-da-ivermektin-leci-od-kovida/>

24 <https://www.facebook.com/groups/1071404849988178>

25 <https://www.facebook.com/groups/152991282868987/>

26 <https://www.facebook.com/PravoNaSlobodu2/>

коронавируса било најактуелније и најважније питање у земљи, као уосталом и у читавом свету, платформе за друштвено умрежавање, у првом реду Фејсбук, постале су својеврсно поприште борбе између тзв. „ваксера” и „антиваксера”, припадника бројних група углавном затвореног типа чији су чланови противници вакцинације и заговорници идеје да прописане епидемиолошке мере угрожавају њихова грађанска права и слободе. С тим у вези, у оквиру ових не тако малих дигиталних заједница, може се рећи да наративи о коронавирусу сачињавају савремену митологију пандемије која чланове држи на окупу и одваја их од неистомишљеника, односно од ширег друштва. Према америчком фолклористи Билу Елису (Ellis, 2000, 5), савремена митологија односи се на глобалне сценарије састављене од бројних веровања и наратива које прихватају и у које верују чланови одређених заједница и поткултура и који их користе да би се повезали и како би се дало значење стресним или загонетним догађајима. Према истом аутору, фолклор као народно знање које су чланови малих група одабрали да чувају и преносе изван социјалних институција омогућава појединцима и групама да конструишу веровања, концепте и сценарије, као и искуства која би се у супротном показала амбивалентним и самим тим психолошки претећим (Ellis, 2000).

Савремене легенде, гласине и теорије завере о коронавирусу комуницирају на два начина, то јест њихова доминантна форма је поред текстуалне и визуелно-текстуална, будући да се претежно преносе модерним комуникационим технологијама. Стварање и трансмисија ових наратива у сликовном облику приближава их жанру интернет мимова. Иако им недостаје хумористички аспект, анонимни креатори ових садржаја стварају их тако да подражавају интернет мимове. Вигинс (Wiggins, 2019, 11) интернет мимове дефинише као ремиксоване поруке које се понављају и које чланови партиципативне дигиталне културе стварају, деле и прекрајају са циљем сатире, пародије, критике или других дискурзивних активности. Према аутору, функција интернет мимова је визуелно постављање аргумента да би се проширио, противречио или утицао на дискурс. У том смислу ови визуелно-текстуални садржаји представљају визуелне аргументе, симболичну форму отпора прописаним епидемиолошким мерама и званичним медицинским протоколима о превенцији и излечењу болести ковид-19.



**ZAVRŠIO JE NA RESPIRATORU, A ONDA JE USLEDIO ŠOK! M.P je dobio otpusnicu sa obrazloženjem da je bio moždano mrtav, pa su mu zato odstranili bubreg**

Наративи о коронавирусу који круже друштвеним мрежама снажно су обликовани конспирацијским мишљењем. У жаргону ових група, Светска здравствена организација назива се Светском злочиначком организацијом, пандемија се представља као пландемија и доживљена је као завера Запада и „моћних сила” зарад потпуне контроле над човечанством:

„Пандемија које нема је глобална стратешка специјална операција. То је командно-штабна вежба светске закулисе, са циљем задобијања потпуне контроле над човечанством. То је позадина појаве коронавируса. Светска закулиса, нарочито финансијска, има за циљ смањење броја становништва на Земљи. По њима, нас је превише на планети.

Њих треба да буде око сто милиона и још послуге, максимално око једне милијарде на земљи.”

Коронавирус као такав не постоји, он се напосто доживљава као „обичан грип” или као „бактеријска инфекција која кад се повеже са 5Г мрежом проузрокује тромбове по читавом телу преминулих”, то је „измишљотина шачице психопата” јер су „вируси у ствари сапуни у нашем телу који чисте људски организам од токсемије”. Или уколико се прихвати његово постојање, он је биолошко оружје направљено са одређеним циљем.

„Чист војни вирус који напада само мушкарце, само сад су ставили мању дозу и напада само старе и болесне, биће фрке кад то појачају сад је само проба. А што је интересно не одговара му врућина него само хладноћа, створен за дејство у Русији.”

Болничко лечење инфекције ковид-19 званичном медицином перципирано је као непотребно и надасве опасно:

„Отму вам дете, кажу ‘умрло од короне’, обдукција забрањена, тело спаљено. И том детету украду кожу да ту кожу налепе на лица монструма. Погледајте их како су подмлађени, блистају!”

Глобално популарна теорија о повезаности коронавируса и 5Г мреже у локалном српском контексту је модификована тако да су мигранти, то јест избеглице са Блиског истока у овим причама опажени као основна епидемиолошка претња по јавно здравље РС. Недуго након проглашења ванредног стања 15. марта и увођења полицијског часа 18. марта, 25. марта на Фејсбуку је основана група „Стоп насељавању миграната”. Ова група била је својеврсни расадник дигиталне мржње, различитих ксенофобичних наратива, у њој су се путем Фејсбук објава преносиле бројне измишљене вести и спекулације, гласине о наводном плану власти да се у Србији због „подизања наталитета” насели стотине хиљада миграната, те да полицијски час није уведен због заштите становништва од коронавируса већ да би се мигранти у том временском периоду у тајности развозили по Србији:

„Сад ми јавља другарица са инфективне да док траје полицијски час дотеравају бусевима мигранте на Сајам и ту ће их обучавати да постављају 5Г мрежу. Звао сам другара официра да проверим је л ми ова, каже све је тако.”

„Прави разлог зашто је у недељу целодневни полицијски час је то што мигранти не стижу да одраде постављање 5Г мреже на сваких 200 метара, па су се сада сетили безбожници, они којима нерадна недеља није света, да током викенда ударнички припреме тровање српске нације електромагнетним таласима.”

Иако поменута Фејсбук група (која је у тренутку постојања окупљала више од 300 хиљада чланова) није била једини генератор гласина о мигрантима у РС, свакако је представљала плодно тло са којег су даље онлајн путевима, шера и лајка, прошириле апсурдне приче о повезаности миграната, 5Г мреже и епидемије коронавируса у Србији. Даље су се те поруке прекрајале, трансформисале из објаве у објаву и различитим каналима шириле кроз дигитални простор ка офлајн свету. За то време, мигранти су били дословно закључани у даноноћном полицијском часу<sup>27</sup>. Садржај ових гласина је различит – неке гласине су засноване на идеји да коронавирус не постоји, неке мигранте описују као непосредни разлог смртности од ковида „*највећи број оболелих налази се у Ломбардији, на северу Италије, тамо иде су људи масовно вакцинисани новим вакцинама против менингитиса због доласка миграната!*”, док су у другима мигранти послужили као метафора прљаве заразе која ће разболети здраво тело српске нације. Културно другачији су доживљени као симболи опасности, претња која увек долази споља. Тема *gruđi* који инфицира присутна је и у фолклору ранијих пандемија и епидемија од куге до сиде. На пример, како бележе амерички фолклористи Гери Алан Фајн и Бил Елис, 2009. године, у току пандемије свињског грипа, имигранти из Мексика и Латиноамериканци САД били су окривљени као основни преносиоци заразе – уз гласину да је вирус вештачки створен као биолошко оружје од стране исламских терористичких организација, посејан у Мексику да би се са имигрантима проширио по САД (Fine and Ellis 2010, 75). Како је то истакла Дајан Голдстин (Goldstein 2004) „да би створили дистанцу од болести и заразе, ми конструишемо границе између нас и оних категорија појединаца за које сматрамо да су више ризични него ми” (Goldstin 2004, 5).

Када је реч о наративима о вакцинацији против коронавируса, они најчешће круже у облику персоналних Фејсбук објава и највећим делом представљају гласине преточене у наративе о личном искуству у којима се говори о смртним исходима вакцинације и изражава сумња у исправност, безбедност и делотворност вакцина. Вакцине су доживљене као „биолошко оружје” и сматра се да „ниједна вакцина не спречава болести већ изазива болести”. Најчешћи жанр кроз које се комуницирају лични и колективни ставови и страхови везани за вакцинацију против коронавируса су савремене легенде о контаминацији: „То је коктел тешких неуро и других токсина и не сме се наћи ни на кожи, а камоли у крви.”

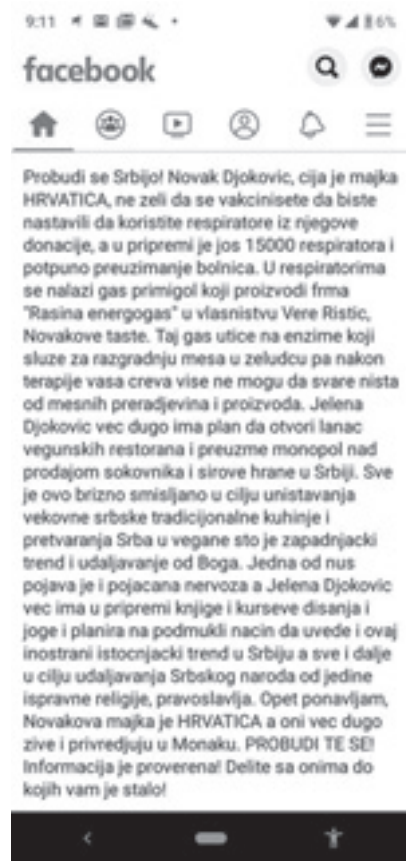
27 Наиме, Влада РС је 16. марта, на основу члана 6 става 1 Закона о заштити становништва од заразних болести, донела одлуку о привременом ограничавању кретања тражилаца азила и ирегуларних миграната смештених у центрима за азил и прихватним центрима у Републици Србији.



Многи примери показују да се овај фолклорни материјал неретко међусобно преклапао, прожимао и „позајмљивао” тако да је у појединим случајевима било тешко разлучити где почиње хумор, а где престаје теорија завере. Односно, истина о завери се поставља као толико бизарна и апсурдна, као што показује следећи пример:

Садржај ових наратива показује да они представљају својеврсни мозаик, бриколаж састављен од познатих елемената и заплета популарних савремених легенди и гласина. У њима се налазе елементи криминалистичких легенди о крађи органа, меркантилних легенди о контаминацији увозних производа (увозне вакцине су лоше – оне су добре само уколико су направљене у Србији или ако би се увезле из Русије), ранијих гласина о фантомским хеликоптерима („војни авиони НАТО зајрашују Србију, њасом сарином који је без боје мириса и укуса и изазива ѿровање ѿлућа и смрћни исход, зајшо су ѿосћавили онолике креветце у БГ на сајму”), и етиолошких легенди о вештачком постанку вируса. Једном речју, рециклирају се познати наративи о заразама у претходним епидемијама (САРС, СИДА, свињски грип), тако да ове приче имају готово идентичне наративне заплете и мотиве (Lee, 2014, 4).

За чланове ових група и кориснике који остављају коментаре на Фејсбук страницама, у односу на шире друштво ови наративи имају идентитетску и интегративну функцију. Исти наративи уколико се поделе на хумористичким активаксерским страницама имају забављачку функцију. Они тада престају да буду приче о угрожености чији је подтекст страх и неповерење и постају предмет подругивања и смећа или повод за стварање вицева: „Бил Гејџс хоће да уништи Србију јер смо деведесетих један ишти activation key за windows 95 користишили на 7 милиона рачунара.”



## Завршна разматрања

Пандемија ковид-19 несумњиво представља један од највећих глобалних здравствених изазова у XXI веку. Од краја децембра када су кинеске власти обавестиле о појави новог хуманог коронавируса у кинеском граду Вухан па до средине јуна 2021. године, у свету је оболело више од 186 милиона људи док је преминуло више од 3. 800 000 људи<sup>28</sup>. У Републици Србији услед обољевања од ковида преминуло је 6.958 особа и заражено је 714.753 особе<sup>29</sup>. Поред здравствене кризе, пандемија је проузроковала бројне социјалне и економске кризе и проблеме широм света. Економска криза, која је уследила, довела је до губитка послова и продубила постојеће социјалне неједнакости, појава и ширење коронавируса је утицала на интензивирање ксенофобичних и расистичких ставова, а због епидемиолошких мера донетих у циљу спречавања и контроле ширења заразе у знатној мери измењена је свакодневица становништва, понајпре начин рада и школовања, али и међуљудског контакта уопште. Таква клима страха и неизвесности представља плодно тло за бујање различитих теорија завере, посебно што је у питању био нови, мистериозни вирус.

Истраживање засновано на грађи која је прикупљена методом дигиталне етнографије има неколико битних ограничења. На основу сакупљених и класификованих текстова и визуелно-текстуалних материјала, у којима се тематизује порекло вируса или вакцина против вируса, могуће је уочити структуру, преовлађујуће теме и актере ових наратива, али без спровођења теренског истраживања и разговора са информантима, који даље прослеђују или препричавају дате приче, није могуће у потпуности проникнути у разлоге због чега одређени број људи верује у њих. Неоспорно је да је позадина веровања обликована локалним социокултурним контекстом, као и да савремене легенде, гласине и други наративи прожети конспиративним мишљењем, пружају психолошки одушак и емотивну потпору приликом суочавања са новим и непознатим претњама (Antonijević i Banić Grubišić 2021). Друго, чак и да истраживач добије приступ затвореним интернет групама, то је и даље у великој мери само пуко посматрање без учествовања јер се због неповерљиве природе ових група и експлозије „противничких” страница хумористичког типа, у којима се њихови ставови и веровања критикују, а наводна лична искуства оспоравају, осуђују и исмевају (као што су на пример „Па-

28 <https://www.worldometers.info/coronavirus> приступљено 12. јуна 2021. године.

29 <https://www.worldometers.info/coronavirus/country/serbia/> приступљено 12. јуна 2021. године.

метноме доста”, „Дневна доза антиваксерa”, „Дневна доза шарлатана”, „Шр Сладјана Велков” и др.) јавља проблем на који начин задобити поверење потенцијалних информаната.

## Литература

- Antonijević, D. i Banić Grubišić, A. (2021). Samo sapun Srbina spasava – humorističke po(r)uke o higijeni tokom Covid-19 pandemije u Srbiji. *Savremena srpska folkloristika* – u štampi
- Degh, L. i Vazsonyi, A. (2018). Predaja i vjerovanje. U: Marks, Lj. i Rudan, E. (2018). *Predaja: temelji žanra* (str. 321–350). Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Ellis, B. (2000). *Raising the Devil: Satanism, New Religions, and the Media*. University Press of Kentucky
- Fine GA, Ellis, B. (2010). *The Global Grapevine. Why Rumors of Terrorism, Immigration, and Trade Matter*. Oxford University Press.
- Goldstein, D. (2004). *Once Upon a Virus: AIDS Legends and Vernacular Risk Perception*. Utah State University Press.
- Islam, M. S., Sarkar, T., Khan, S. H., Mostofa Kamal, A., Hasan, S. M. M., Kabir, A., Yeasmin, D., Islam, M. A., Amin Chowdhury, K. I., Anwar, K. S., Chughtai, A. A., & Seale, H. (2020). COVID-19–Related Infodemic and Its Impact on Public Health: A Global Social Media Analysis, *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 103(4), 1621–1629.
- Lee, J. (2014). *An Epidemic of Rumors. How Stories Shape Our Perceptions of Disease*. Utah State University Press.
- Lindahl, C. (2012). Legends of Hurricane Katrina: The Right to Be Wrong, Survivor-to-Survivor Storytelling, and Healing. *Journal of American Folklore*, 125(496):139–176.
- Pišev, M., Žikić B., Stajić, M. (2020). Indeks „korona”: simbolička upotreba kovida-19 u javnom govoru Srbije. *Etnoantropološki problemi*, 15 (3): 795–827.
- Stokker, K. (1997). *Folklore Fights the Nazis Humor in Occupied Norway 1940–1945*. University of Wisconsin Press.
- Wiggins, B. (2019). *The discursive power of memes in digital culture: ideology, semiotics, and intertextuality*. Routledge
- Zhang L, Chen K, Jiang H, Zhao J. (2020). How the Health Rumor Misleads People’s Perception in a Public Health Emergency: Lessons from a Purchase Craze during the COVID-19 Outbreak in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(19):7213. <https://doi.org/10.3390/ijerph17197213>
- Zhang, Z., Zhang, Z., & Li, H. (2015). Predictors of the authenticity of Internet health rumours. *Health information and libraries journal*, 32(3), 195–205. <https://doi.org/10.1111/hir.12115>

Ana Banić Grubišić

**CONTEMPORARY LEGENDS, RUMORS  
AND CONSPIRACY THEORIES ABOUT  
THE COVID-19 PANDEMIC IN SERBIA:  
A FOLKLORISTIC PERSPECTIVE**

**Abstract:** The paper presents local variants, ie modification and adaptation of globally popular contemporary legends, rumors and conspiracy theories about coronavirus in the local serbian context. Coronavirus narratives were collected by digital ethnography. The author describes basic characteristics of these narratives, its creation and transmission, dominant themes and motives, which are compared with the past epidemics narratives.

**Keywords:** Covid-19 pandemic, digital folklore, infodemic, Serbia

CIP – Каталогизација у публикацији –  
Народна библиотека Србије, Београд

316.62:[616.98:578.834(082)

КОВИД-19 у Србији '20 : зборник радова / Бојан Жикић  
(уредник). – Београд : Универзитет, Филозофски факултет, 2021  
(Београд : Службени гласник). – 269 стр. ; 24 см. – (Едиција Човек  
и друштво у време кризе)

» ... у оквиру научноистраживачког пројекта Човек и друштво  
у време кризе ' ...“ --> колофон. – Тираж 200. – Напомене и  
библиографске референце уз радове. – Библиографија уз сваки рад.  
– Abstracts.

ISBN 978-86-6427-189-9

а) Ковид 19 -- Пандемија -- Друштвени аспект -- Зборници б)  
Ковид 19 -- Пандемија -- Антрополошки аспект -- Зборници

COBISS.SR-ID 54674697

Овај зборник представља резултат првог организованог, систематског истраживања у нашој етнологији и антропологији на тему ковида-19. Сваки од радова посвећен је одређеном сегменту друштвеног и културног живота и разматра промене које се дешавају у оквиру њега или одговоре који су се појавили на те промене. Нагласак радова је на посебној врсти друштвене и културне промене, оне која долази изненада и последица је неочекиваног, спољашњег притиска, а не унутрашњег развоја и динамике уобичајеног живота. Промене које је ковид-19 унео у наше животе током протекле године су дисруптивне у погледу нашег свакодневног понашања и мишљења, због чега смо, као појединци, али и припадници различитих друштвених били принуђени да изналасимо нове моделе понашања и мишљења који су прилагођени новонасталим ситуацијама. Резултати овде представљених истраживања указују на суштинску неспремност друштвено-политичког система да се суочи са изненадном и глобално деривираним кризом, али и потврђују резистентност и флексибилност локалних културних пракси у организовању одвијања свакодневног живота на микросоцијалном нивоу.

